

נפילת אפים

ויפלו על פניהם ויאמרו אל אלהי הרוחת לכל בשר האיש אחד יחטא ועל כל העדה תקצף: (במדבר טז, כב)

מורא שכינה

כתב רבינו בחיי שמכאן המקור לנפילת אפים בתפלה. ועיי"ש עוד שכתב כי ענין נפילת אפים בתפלה יש בו שלש כוונות: האחת למורא השכינה, והשנית להראות צער והכנעה, והשלישית להראות אסירת חושיו ובטול הרגשותיו.

האחת למורא השכינה, כדי שיתלבש בזה בושת וצניעות כי כסוי הפנים מדרכי הענוה והבושת, ולפי שכוונת המתפלל שהשכינה כנגדו, וכענין שכתוב (תהלים טז, ח) שויתי ה' לנגדי תמיד, לכך תקנו בטכסיסי התפלה כסוי הפנים, והכל ליראת ה' יתברך, כענין שכתוב במשה (שמות ג, ו) ויסתר משה פניו כי ירא מהביט אל האלהים. והלשון הזה של נפילת אפים הזכירוהו רז"ל גם בחיות הקדש, וכך דרשו רז"ל חיות הקדש נופלות על פניהן כדי שלא יציצו בפני השכינה, כענין שכתוב: (יחזקאל א, יד) והחיות רצוא ושוב וכו', עיי"ש שמאריך בדברים.

כיסוי פנים

מבואר בדברי רבינו בחיי שענין נפילת אפים הוא כיסוי הפנים, ועיי' במשנ"ב (סימן קלא ס"ק ג) שנפילת אפים שנהגו בה בימים הראשונים היה בדרך קידה, דהיינו ליפול על פניו ארצה, ושלא בפישוט ידים ורגלים, ועכשיו לא נהגו ליפול על פניהם ממש אלא בהטיית הראש וכיסוי הפנים בלבד. ונוהגים לכסות הפנים בבגד ולא די כיסוי היד שנופל פניו עליה לפי שהיד והפנים גוף אחד הם ואין הגוף יכול לכסות את עצמו. והיינו כנ"ל שצריך לכסות פניו, ולא מקרי כיסוי בגופו, ולפי"ז לא די במה ששם מצחו על ידו אלא שצריך לכסות פניו.

צער והכנעה

טעם השנית כתב רבינו בחיי, להראות צער והכנעה, והוא כי הנופל על פניו מצטער ונכנע, וההכנעה מעקרי התשובה, ואז תפלתו מקובלת והקב"ה חושש על צערו וממלא שאלתו. וכן אמרו רז"ל (תענית כד, א) על הצדיק המצטער חלש דעתיה ואתא מטרא, אכסיף ואתא מטרא.

ודומה לזה אמרו בב"מ (נט, ב) אימא שלום דביתהו דרבי אליעזר אחתיה דרבן גמליאל הואי, מההוא מעשה (שהשמיתו את ר"א) ואילך לא הוה שבקה ליה לר"א למיפל על אפיה, ההוא יומא ריש ירחא הוה ואיחלף לה בין מלא לחסר, איכא דאמרי אתא עניא וקאי אבבא אפיקא ליה ריפתא אשכחתייה דנפל על אנפיה, אמרה ליה קום קטלית לאחי, אדהכי נפק שיפורא מבית רבן גמליאל דשכיב. אמר לה מנא ידעת אמרה ליה כך מקובלני מבית אבי אבא כל השערים ננעלים חוץ משערי אונאה. וכתב רבינו בחיי שהטעם שלא הניחה אותו ליפול על פניו הוא כדי שלא יצטער, ומתוך הצער וההכנעה והעלבון יעניש את ר"ג אחיה שהיה ראש ישיבה ושברכוהו בעצתו. והא למדת שלא היתה מתיראת הגברת הזאת שיענישנו בתפלתו אלא מתוך נפילת אפים.

ביטול החושים

השלישית, להראות אסירת חושיו ובטול הרגשותיו, והוא כי הנופל על פניו מכסה עיניו וסותם פיו, והוא מסכים במחשבתו שאינו רואה נזקו ותועלתו, ואינו יודע דרכו ועניניו, ואין בידו להפיק רצונו אם אין הקדוש ברוך הוא מסכים על ידו, וכענין שכתוב (ירמיה י, כג) כי לא לאדם דרכו, וכאלו הרגשותיו בטלות ואסורות ממצוא חפצו, ועיניו ושפתיו מסותמין לא יוכל לראות ולדבר כי אם בהפקת רצון הש"י.

כוון רגלים בשעת התפלה

מסיים שם רבינו בחיי וז"ל וזה דוגמת מה שמסכים עם לבו בכוון רגליו בתפלה כאלו רגליו כבולים, אין חפצו תלוי בעצמו. וזה טעם חדש להא דמתפללים בכוון רגלים, שהרי בשו"ע (או"ח צה, א) כתב טעם אחר, וז"ל יכוין רגליו זה אצל זה בכיוון, כאלו אינם אלא א', להדמות למלאכים דכתיב בהן ורגליהם רגל ישרה (יחזקאל א, ז).

כלומר רגליהם נראים כרגל אחד. ומסביר המשנ"ב (ס"ק ב) שכיון שמדבר עם השכינה, צריך לסלק כל מחשבות הגוף מלבו ולדמות כאלו הוא מלאך, ואפילו אם הוא יושב בעגלה מ"מ יכוין רגליו.

צד שמאל

מוסיף רבינו בחיי בשם רבינו האי גאון ז"ל, כי מן הראוי לאדם ליפול על פניו בצד שמאל, ונתן טעם בזה כדי לשעבד בנפילת אפים היד הרומזת חירות בליל הפסח.

הסיבת ימין

על פי דברי רה"ג אלה ראיתי שמפרשים דברים הסתומים של האו"ז (הלכות פסחים סימן רנו) שהסיבת ימין אינה הסיבה שאין זה דרך חירות אפילו שלא בשעת אכילה, ואפילו בביהכ"נ כשנופלים על פניהם אין נופלין אלא על צד שמאל שנראין בני חורין יותר. ודבריו תמוהים ביותר דמאי שייטיה נפילת אפים לחירות, אדרבה שם לכאורה רוצה להכניע עצמו. וראיתי בהערות (הוצאת מכון ירושלים) שיש תוספת בכת"י שנופל על הימין כדי שיקום כבן חורין, שהרי בנפילה זו נמחלים עוונותיו.

עוד הביאו שם בשם השבולי הלקט שרוצים שיכניע עצמו באופן שבלי הנפילת אפים היה דרך חירות, וז"ל (ענין תפילה סימן ל) ומצאתי בשם רב האי גאון זצ"ל הנופל על פניו צריך להטות לצד אחד ולא יהיה מוטה על צדו הימנית אלא על צדו השמאלית, והטעם משום דתנינן תמן הסיבת שמאל שמה הסבה זוהי הסבת בני חורין ומלכים, הלכך באותו צד שנראה כבן מלך ואיש חורין באותו צד צריך ליכנע לפני המקום.

בישיבה

כתוב בשו"ע (או"ח קלא, ב) נפילת אפים מיושב, ולא מעומד. וכתב המשנ"ב (ס"ק י) בשם הב"י שהטעם הוא ע"ד הקבלה, ובריב"ש כתב שאין קפידא. וכתבו אחרונים שבשעת הדחק נוכל לסמוך על הריב"ש, וע"כ אם סיים תפלתו וצריך לעמוד עכ"פ כדי הילוך ד' אמות, וקודם שיעור זה התחיל הציבור לומר תחנון יעמוד שם במקומו ויפול על פניו מעומד עם הציבור. (ויש בזה חידוש שבזמן קצר של הילוך ד"א יפסיד הענין לומר נ"א עם הציבור. ומה המקור בכלל שיש ענין דווקא לומר נ"א בציבור). וכן אם אחר עומד נגדו ומתפלל שמ"ע ואסור לי"א לישוב נגדו אפילו כמלא עיניו, ואי אפשר לו לילך לצדדין יפול על פניו מעומד, וכן כל כה"ג.

ובספר עולת תמיד הביא מהמטה משה (סי' רה) בשם מהרי"ל (תפלה אות ב) שכתב וז"ל, כשיצאו עושה שלום והחזן רוצה להתחיל ברכו או במוצאי שבת ויהי נועם, היה נשאר עומד במקומו וכסה פניו ואמר תחנה, וכן במוצאי שבת ויהי נועם טרם חזר למקומו כדי שלא יהא נראה ככלב שב על קיאו, ואפשר דבכי האי גוונא מודים בעלי הקבלה.

ורע עלי המעשה שהרבה לא מקפידים על זה, ואפילו היכא שיש כסא בהשיג יד עומדים בשעת נפילת אפים. ואולי יש למצא קצת לימוד זכות כדהלן.

חיוב או מנהג

הזכרנו שהריב"ש מיקל לענין עמידה, עי"ש (סימן תיב) שנשאל אם מותר היחיד ליפול על פניו מעומד, או אם יצטרך לישוב כדרך הציבור שיושבים, וכן הציבור מה טעם שהם יושבין, כי במסכת ברכות איננו מבואר שיהיה קפידא בישיבה. והשיב דבר זה של נפילת אפים אינו חובת התפלה אלא שהיה מנהג גם בימי רז"ל, כמו שמוזכר במגילה (כב, ב) נפול כולי עלמא על אנפיהו, רב לא נפל על אנפיה. וכן בב"מ (נט, ב) אמרינן אימא שלום דביתהו דר"א אחתיה דר"ג כל יומא לא הות שבקא ליה למיפל על אפיה וכו', ואם היה מחובת התפלה חס ושלום שהיה הצדיק ההוא נמנע ממה שיהיה חובה בעבור אשתו. ואע"פ שהכונה שם שהיתה לוקחת אותו בדברים עד שהיה ר"א שוכח מליפול על פניו, מ"מ אם היה חובה היה זריז ונזכר בה ולא היה שוכחה בכל יום.

נפילת אפים בר"ה ויוה"כ

ומה"ט שאינו אלא רשות ומנהג בעלמא, יש ימים שנוהגין בהם בקצת מקומות בנפילת אפים, ומקצת מקומות שלא נהגו כן. כגון בחנוכה ובפורים שבישיבת רב עמרם גאון ז"ל היו נופלין, ובישיבת רב האי ז"ל לא היו

נופלין. וכן בר"ה ויוה"כ ושבת בינתיים בישיבת מתא מחסיה היו רגילין ליפול על פניהם, ובפומבדיתא ובנהרדעא לא היו נוהגין הן. וכן בבית האבל במנחה כתב רב שריא גאון ז"ל שיש נופלין, כי להיות הדבר רשות כל מקום אוהו מנהגו, ונהרא נהרא ופשטיה. וכ"כ הר"ר יצחק בן גיאת ז"ל בהלכותיו בשם רב שר שלום ז"ל נפילת אפים רשות. ולהיות הדבר כן אין צריך לדקדק אם אפשר מעומד.

לא הטריחו לעמוד

ממשיך הריב"ש שמה שנהגו הצבור מיושב, הוא לפי שדרך הצבור בכל תפלותיהם וברכותיהם לאומרם מיושב שלא להטריח עליהם זולתי בשמו"ע, אבל לא שיהיה קפידא בישיבה בנפילת אפים, שהרי תחנונים היא וכל תחנונים מעומד טפי עדיף דומיא דשמו"ע ברכות ווידוי. אלא שאין מטריחין עליהם כמ"ש ז"ל (סוטה מא, א) אין גוללין ס"ת בצבור שלא להטריח את הצבור לעמוד בעוד שגוללין הספר. וכי תימא א"כ השליח צבור שכל ברכותיו מעומד למה יושב בנפילת אפים, יש לומר שמה שהשליח צבור עומד הוא במה שאומר בקול רם כדי להוציא מי שאינו בקי. אבל במה שאומר בלחש לעצמו ואין להוציא אחרים לפי שאינו מחובת התפלה, אומר מיושב כדרכו ואין מטריחין אותו לעמוד.

סמיכה כישיבה

ויש כאלה שעכ"פ "סומכים" עצמן על הקיר, אבל יש לדון האם זה נחשב ל"ישיבה". דהנה בשו"ע (חור"מ כה, כו) לענין הדין שהב"ד צריכים לקבל העדות כשהם יושבים, כתוב שאם קבלו עדים מעומד, מה שעשו עשוי. ואם היו נסמכים על העמוד, אפילו לכתחלה מותר, דסמיכה כישיבה. המקור הוא בריב"ש (סימן רסו) וזת"ד ואפילו לכתחלה היה מותר לפי שאמרו שהיו נסמכין על העמוד, וכל שאם ינטל העמוד והוא נופל לא הוי מעומד. דהא קיי"ל (זבחים יט, ב) כת"ק דרבי יוסי ב"ר יהודה דעמידה מן הצד לא שמה עמידה, ר"ל עמידה שא"א לה בלא סמיכה, וכיון דלא הוי עמידה שפיר קרינא בה ישיבה. דומיא דשחיה דאמרינן (מגילה כא, א) דרמי התם קראי אהדדי כתיב ואשב בהר, וכתוב ואנכי עמדתי בהר, ומשני התם ר' חנינא לא עומד ולא יושב אלא שוחה. כלומר וקרינא ביה ישיבה, כיון דאינו עומד ממש וקרינא ביה עמידה כיון שאינו יושב ממש. וכ"ש בעמידה בסמיכה דכיון דלא קרינא בה עמידה קרינא בה ישיבה. ועוד דמאי דאמרינן דדיין בישיבה, אינו אלא מדרבנן ואסמכתא בעלמא, כיון דבדיעבד כשר א"כ בעמידה ע"י סמיכה אפילו לכתחלה נמי. ולפי"ז לכאורה ה"ה שיותר לומר נפילת אפים היכא דהוי עמידה ע"י סמיכה דנחשב כישיבה.

סמיכה כעמידה

אמנם לענין עמידת העדים, שכתוב בשו"ע (חור"מ יז, א) שהעדים לכתחלה לעולם בעמידה, כתב הרמ"א שעמידה ע"י סמיכה מקרי שפיר עמידה לענין זה, ומציין להריב"ש (הנ"ל).

ועי' בסמ"ע (ס"ק ו) דאזלינן הכא והכא לקולא, (משמע שנוקט דהוי ספק), ומיהו אם היו הדיינים וגם העדים נסמכים בדין אחד בפעם אחת, דאסור למיעבד הכי, דממ"נ חד מהם לא עביד כדינא. אבל הש"ך (ס"ק ה) הביא שהב"ח חולק עליו וס"ל שנחשב עמידה וישיבה כאחד, והביא ראיה מפרק שבועות העדות (ל, ב) מהא דיתבי כמאן דשרי מסאני, ופרש"י כלומר לא עומד ולא יושב וכו', שמעינן דשחייה חשובה באדם אחד עמידה וישיבה, דלגבי דיין שיעמוד הדיין מקמי ת"ח חשובה עמידה, ולגבי דיין עצמו שצריך שיהא דן בישיבה, חשובה ישיבה ויוצא בה ידי שניהן.

לא עמידה ולא ישיבה

ובבהגר"א (ס"ק ו) כתב שהעיקר לדינא שאינו נקרא לא עמידה ולא ישיבה, עמידה כמ"ש בזבחים שם, עמידה מן הצד איכא בינייהו וקי"ל כת"ק, ומק' שם וליתב כו' (פי' שישבו בשעת קידוש ידים ורגלים), ופי' בתוס' דלאו ישיבה ממש קאמר אלא בסמיכה דאין ישיבה בעזרה, הרי לן דסמיכה לא מקרי ישיבה. (ואפילו לקולא) עוד הביא מש"כ במדרש שוחר טוב תני ר"ח לא היתה ישיבה כו', ואמר ר' אמי אף למלכי בית דוד לא היתה ישיבה תיפתר שסמך לו בכותל וישב לו, והכתיב ויבא המלך דוד וישב לפני ה' א"ר אייבו בר' נגרי שישב עצמו בתפלה, אלמא דאינו ישיבה לענין ישיבה בעזרה. ולדברי הגר"א לכאורה לא יועיל "סמיכה" לענין נפילת אפים.

עמידה בשעת קריה"ת

נפסק בשו"ע (או"ח קמא, א) שצריך לקרות מעומד, ואפילו לסמוך עצמו לכותל או לעמוד, אסור אא"כ הוא בעל בשר. ויש להעיר למה הרמ"א שפסק דברי הריב"ש שסמיכה הוי כעמידה לא חולק על המחבר. ויש ליישב, דהנה המג"א (ס"ק ב) כתב בשם הב"י שהטעם הוא משום דצריך לעמוד באימה, וא"כ אפילו להשען קצת אסור. ולפי"ז מובן שאפילו להריב"ש שסמיכה נחשב כעמידה, אבל חסר באימה ולכן מודה שאין לו לסמוך.

ממשיך המג"א שאם נסמך כ"כ עד שאם ינטל אותו דבר יפול לא הוי עמידה, וא"כ אפי' בעל בשר אסור, ולא שרי לבעל בשר אלא סמיכה קצת.

והקשה המג"א מהא דכתב הרמ"א בחו"מ (יז, א) דברי הריב"ש דחשיב לסמיכה עמידה, והכא כתב הטור והתוס' דלא חשיב כעמידה. ואפשר דגבי עדות הקיל.

אבל אינו מוכרח בריב"ש דהא גבי קריאה נמי בדיעבד יוצא, ואפי"ה לכתחלה אסור סמיכה. וכתב המג"א שהרמ"א עיין בב"י ס"ס כ"ח שכתב בשם הריב"ש דסמיכה אינה כשיבה, ולכן כתב רמ"א דכשר גבי עדות, אבל ט"ס הוא וצ"ל שסמיכה כשיבה, וכ"ה בשו"ע שם. דברי המג"א צ"ע שהרי ז"ל הדרכי משה וכתב הריב"ש בתשובה (סימן רס"ו) דעמידה על ידי סמיכה מיקרי שפיר עמידה לענין זה, הרי לן שהבין בדברי הריב"ש עצמו דהוי כעמידה.

ומציין המג"א לדברי התוס' (סוטה מ, ב וזבחים יט, ב) דבכל מקום דבעי ישיבה סמיכה אינה בכלל ישיבה, היינו דבעזרה שאסור לישב מ"מ מותר לסמוך, כיון דלא כתיב בהם עמידה, א"כ סמיכה אינה עמידה ולא ישיבה, ולדבריו אין להקל בנפילת אפים. ובאמת לפי תוס' גם לקולא סמיכה לא נחשב כשיבה, וכ"ש לחומרא לא נאמר דהוי ישיבה היכא דצריך ישיבה כגון לענינינו בנ"א.

אמנם אע"פ שהמג"א מחמיר בדיעבד בסמיכה היכא שאם ינטל היה נופל, המשנ"ב (ס"ק ד) מיקל עכ"פ בדיעבד וז"ל, וה"ה חולה או זקן הרבה שקשה לו עמידה בלי סמיכה, אך יזהר שיסמוך קצת ולא יסמוך כ"כ עד שאם ינטל אותו דבר יפול, ואם א"א לו לסמוך כ"א בענין זה והוא צריך סעד לתומכו מותר גם בזה, משמע שס"ל שמעיקר הדין נחשב סמיכה לעמידה. ולדבריו אין סמך ל"מנהג העולם" לומר נ"א בסמיכה.

ספר תורה

הב"י (קלא אות ב) הביא בשם הרוקח (סימן שכ"ד) שאין נופלים אלא לפני ס"ת וסימן לדבר דכתיב במלחמת העי (יהושע ז, ו) ויפול על פניו ארצה לפני ארון ה', ומסיים הב"י שאם קבלה נקבל ואם לדין יש תשובה.

ויש לדון איזה תשובה יש להשיב, ועי' בט"ז (ס"ק ה) דהתשובה היא שהרי כתיב במעשה פילגש בגבעה ויבכו וישבו לפני ה', ה"נ נימא התם דבכייה ותשובה היא דוקא במקום שיש ס"ת ולא במקום אחר, אלא ודאי דאין למדין כן ממ"ש לפני ה'.

ועי' בערוה"ש (ס"ק י) שר"ל דכוונת הב"י דהא עיקר התנפלות למדנו ממשח רבינו, דכתיב (דברים ט, יח) ואתנפל, ושם לא היה ארון, ואי משום שבהר סיני היא עיקר השראת הקדושה, הא בכל מקום שהאדם מתפלל הוי המקום קדוש, וכשמתפלל שכינה כנגדו והוא כעומד לפני המלך.

הצר ביהכ"נ

ועי' בד"מ הקצר (אות ג) שבמהרי"ל (שו"ת החדשות סי' עב) כתוב שבחצר בית הכנסת אם בית הכנסת פתוח הוי כלפני הארון ומכסה פניו בתחינה כאילו היה לפני הארון, אבל אם היה בית הכנסת סגור מתפלל תחינה בגלוי כאילו היה בביתו. וכן המנהג כשמתפללין במקום דליכא ס"ת אומרים תחינה בלא כיסוי פנים. ובאגור (סי' קסח) בשם מהר"י מולין דאפילו יחיד שהוא חוץ לבית הכנסת יכול ליפול תחנון עם הציבור, דמחיצה של ברזל אינה מפסקת (פסחים פה, ב), ונראה דגם לענין כיסוי פנים קאמר, דאל"כ למה לא יפול על פניו בפני עצמו.

איך ר"א נפל על אפיו

ובספר עטרת זקנים הק' מר"א בן הורקנוס (ב"מ נט, ב) דשמותי הוה, ומסתמא לא היה מתפלל בבית הכנסת,

ונפל על אפיו. וצ"ל דארוך וס"ת היה לו בחדר, (וכ"כ המג"א שאפילו יחיד בביתו נופל כשיש ס"ת, כן משמע בעובדא דרבי אלעזר) או כיון לשעה שהציבור היו מתפללין.

שאר ספרים

העולת תמיד הביא בשם כנה"ג (הגהות ב"י אות ו) דשאר ספרים הרי הם כספר תורה, וז"ל כתבתי בתשובה הנז' שלא מיעט הרוקח אלא בבית שאין שם ספר תורה, אבל בבית הכנסת שיש ספרים לקרות, אפילו אין שם ספר תורה נופלין על פניהם. ועל דא אנא סמיכנא לנפול על אפים היכא דגריסנא, רצוני לומר לצאת אפילו י"ח סברת הרוקח. אמנם הא"ר כתב שלא ראיתי נוהגין כן. ועוד דלפ"ז למה לא די בזה שסתם בית יש בו מזוזה. ועוד שמכוח על פסוק לפני ארון ה' ושם היה ס"ת, גם בכנסת הגדולה גופיה משמע קצת דוקא בבית המדרש דינא הכי, וצ"ע.

וכתב המשנ"ב (ס"ק יא) שאם אין שם ס"ת רק שאר ספרים, דעת הא"ר והדה"ח דלא יפול על פניו רק יאמר המזמור בלא נפילת אפים, ויש חולקין בזה. משמע שנוקט עיקר כדברי הא"ר ודה"ח. ובמקום שיש ס"ת לכו"ע אפילו יחיד בביתו נופל על אפיו.

ובספר ארחות רבינו (עמ' סז) מובא שבעל הקה"י היה נופל על אפיו אפילו במקום שאין ס"ת, וסמך על זה שיש ספרים.

מנהג ירושלים

בס' ארץ ישראל (להגרי"מ טיקוצינסקי, סי' א' סעי' ט') כתב שבירושלים נוהגין בנפילת אפים גם בבית שאין שם ס"ת, וגם כשאין מקום קבוע לתפילה, דטעם המנהג ליפול רק במקום שיש ס"ת הוא על סמך הרמז בפסוק ויפול על פניו ארצה לפני ארון ה' (יהושע ז, ו), וירושלים שקדושתה קדושת עולם הרי היא כלפני ארון ה'.

ובספר אשי ישראל (פכ"ה הערה ל"ט) הביא בשם הגרשז"א זצ"ל שאפשר שאין הדברים אמורים אלא בירושלים שבין החומות, ולא בשכונות ירושלים שחוץ לחומות. וכ"כ בספר תשובות והנהגות (כרך ב סי' עט) שמה שנהגו בירושלים עיה"ק לא להקפיד בנפילת אפים על ס"ת היינו בעיר העתיקה מרוב קדושתה, ולא ידעתי על מה סומכין בכל ירושלים ליפול אף שאין ס"ת וצ"ב.

אך העיר בספר פסקי תשובות שהגרי"מ זצ"ל לא חילק בזה כלום, וגם בקצות השלחן להגר"ח נאה זצ"ל (סי' כ"ד סעי' ד) מביא מנהג ירושלים בסתם בלי לחלק.

מנהג המקום

בשו"ת אגר"מ (יו"ד ג, קכט) חידש שמה שנוהגים בירושלים בנפילת אפים אף במקום שאין ס"ת, אין בזה שינוי מנהג, אלא בירושלים הוא מקום קדוש ומיוחד לתפלה שגם בלא ס"ת שייך נפילת אפים כמו במקום שיש ס"ת, וממילא כל אדם הבא לשם צריך לעשות נפ"א אף במקום שליכא ס"ת.

נ"א בבתי ספר

בשו"ת אגר"מ (או"ח ה, כ) דן האם יש לחנך ילדים קטנים בנפילת אפיים כשמתפללים במקום שלומדים שם, שאין בו ס"ת.

וכתב שבכל דבר אין לחנך באופן שהוא שלא כדין, אפילו כשלא יארע עי"ז שום מכשול. ונחלקו בזה רבותינו, ורוב האחרונים ס"ל כמג"א שמצוות חינוך היא דווקא כשעושה הקטן באופן שאם היה גדול, היה יוצא ידי חובה. וא"כ כשאפשר לצאת מכשול אין לחנך באופן כזה לכו"ע. אבל בעובדא דנפילת אפיים, איכא דפליגי בזה, שאנו נוהגין כהי"א שהביא הרמ"א שהוא שיטת הרוקח שהביא הב"י דאין נפילת אפיים אלא במקום שיש ארון וס"ת בתוכו. אבל הב"י עצמו, משמע שאינו סובר כן. דהא מסיק, ואני אומר אם קבלה נקבל ואם לדון יש תשובה, ולכן אין לחוש כל כך. וגם איכא דמקילין במקום שיש שאר ספרים, שזה וודאי הא יש במקום שלומדין. ולא שייך לחשוש לשמא גם כשיגדלו יעשו נפ"א אף בלא ס"ת, דעכ"פ הא לא יעשו בלא ספרים, דאף כשלמדו בשיבה נמי לא נפלו אלא דווקא כשאיכא ספרים.

אבל כתב שלמעשה יש להביא ס"ת לכל זמן הלמודים בהשיבה, אף כשלא יהיה מנין לקה"ת, כיון שהוא מקום קבוע אף רק לתפילת קטנים. דבשביל תפילה לבד, אף של תינוקות, טוב שיהיה ס"ת, דהרי איכא עדיפות לכל תפילה, שיהיה במקום שאיכא ס"ת. ותפילת תינוקות הא חשובה מאד לפני הקדוש ברוך הוא, שהוא הבל שאין בו חטא, וכשיהיה ס"ת ישתדלו גם שיהיה מנין לאיזה ימי קריאה.

הפסק בדיבור

(שו"ע או"ח קלא, א) אין לדבר בין תפלה לנפילת אפים, וכתב המשנ"ב (ס"ק א) דעי"ז אין תחנתו שמתחנן בנ"א מתקבלת כ"כ, ודוקא כשמפסיק ועוסק בדברים אחרים לגמרי, אבל שיחה בעלמא לית לן בה. [ודוקא שלא בעת שש"ץ חוזר התפלה דאז צריך לשתוק ולהאזין היטב כל ברכה וברכה כדלעיל בסימן קכ"ד ס"ד]. וכ"ש לדבר קדושה כגון מה שמפסיקין בתחנות כגון והוא רחום בודאי מותר להפסיק, ואפילו בתוך נ"א ג"כ מותר לענות איש"ר וכל דבר קדושה.

אמירת ויהיה בנסוע ובריך שמים

בשו"ת שבט הלוי (ח"ז סי' יב) נשאל בימים שקוראים בתורה והקהל אומר כבר ויהי בנסוע וכו', והוא עדיין באמצע אמירת תחנון אם יש להפסיק ולהגיד עם הציבור ויהי בנסוע וגו', או תמשיך באמירת תחנון.

והשיב דלא יפסיק לאמירת ויהי בנסוע דאין להפסיק באמצע אמירת תחנון רק לדבר שבקדושה ממש, ואמירת תחנון חמור פי כמה מאמירת ויהי בנסוע שהוא רק מנהג בעלמא.

שינוי מנהגים בנ"א

כתוב בשו"ע (שם סעי' א) די"א דיש להטות על צד ימין, והעיקר להטות בשחרית כשיש לו תפילין בשמאלו, על צד ימין משום כבוד תפילין, ובערבית או כשאין לו תפילין בשמאלו, יטה על שמאלו.

וכתב המשנ"ב (ס"ק ו) שכן דעת הט"ז ומ"א שאין לשנות ממנהג זה וכן נהגו העולם. ואפילו להגר"א דסובר דהעיקר כהמחבר דתמיד על שמאל, מ"מ אם מתפלל בביהמ"ד והעולם נוהגין כהרמ"א אסור לשנות משום לא תתגודדו.

ומה"ט כתבו הפוסקים שיש לנהוג כמנהג המקום לענין שאר דברים הנוהגים בנפילת אפים, כגון ההבדלים בין על פניהם אח"כ.

וכן לענין אמירת ויודוי וי"ג מדות, שנוסח ספרד אומרים ויודוי ונוסח אשכנז לא, ובספר תשובות והנהגות (כרך א סימן קיד) דן בזה עם אחד שמתפלל נוסח אשכנז מותר לפרוש ולא יאמר ויודוי וי"ג מדות. וכתב שלענין י"ג מדות פשוט הוא דהוי דבר שבקדושה שנאמר רק בעשרה, א"כ דינו כמו בכל דבר שבקדושה כשאומרים שאסור לפרוש דנראה כמזלזל במעלת אמירתם, ודומה לקדושה וברכו שחייב לאומרם עם הציבור כשאומרים, ובפרט כאן כשמבקשים רחמים.

[ומ"מ לענין להפסיק באמצע ברכות ק"ש כתב הגר"ש ק"ש זצ"ל בשו"ת האלף לך שלמה (חאו"ח מ"ד) דאינו מפסיק דלא חמיר כקדיש וברכו, והיינו שהוא "תפלה" וקדיש וברכו "שבה" ולכן אין מפסיקין באמצע ברכות התפלה לתפלה זו].

וגם לענין אמירת הויודוי ד"אשמנו" כיון שנהגו כן ופורש מהם כשמעוררים רחמים מזלזל במה שהצבור מעוררים רחמים ותשובה על חטאייהם, ובפרט בתפלת י"ג מדות זאת שהקב"ה בעצמו אמר כל זמן שאומרים לפני אני עונה, וחייב לומר עמהם. וברמ"א (סימן ס"ח) דעתו שנכון למנוע מלומר פיוטים בברכות ק"ש משום דהוי הפסק, ומ"מ כתב שאין לאדם לפרוש עצמו מהציבור במקום שנהגו לאומרו ויאמר עמהם.

ומסיים שמצוה לפרסם כל זה, מפני שכמה פעמים מתפללין נוסח אשכנז שותקים אף כשאומרים י"ג מדות, וחייבין לומר עמהם, שלא יהיו הציבור מקדישין ש"ש להזכיר ית"ש במדותיו והם נמנעים.

חתן

כתוב בשו"ע (או"ח קלא, ד) נהגו שלא ליפול על פניהם לא בבית האבל, ולא בבית החתן, ולא בבהכ"נ ביום מילה, ולא כשיש שם חתן. וכתב הרמ"א דדוקא שהמילה או החתן באותו ביהכ"נ, אבל אם אין המילה בביהכ"נ, אף על פי שהיא בביהכ"נ האחרת, אומרים תחנון, וביום המילה שאין אומרים תחנון, דוקא שחרית שמלין אז התינוק, אבל מנחה אף על פי שמתפללין אצל התינוק הנימול, אומרים תחנון, משא"כ בחתן, שאין אומרים תחנון כל היום, כשמתפללין אצל החתן. ולא מקרי חתן אלא ביום שנכנס לחופה.

וכתב המשנ"ב (ס"ק כא) היינו משעה שנכנס לחופה אבל מקודם אומרים, ויש מקילין אף בשחרית, ועי' בפסקי תשובות שאם החופה בלילה אחרי צאה"כ, אומרים הקהל תחנון בין בשחרית בין במנחה אף שהחתן מתפלל עמהם, אמנם אם מתפללים מנחה סמוך לערב ורוב הציבור עומד להשתתף בשמחת החתן וכבר מתכוונים למעמד החופה והחתן עמם, אין להם לומר תחנון, וכל שכן אם תפלת המנחה נערכת באולם השמחה, כפי שמצוי היום הרבה, בודאי אין להם לומר תחנון ואף שהחתן אין מתפלל עתה עמהם.

מקור הדין הוא בתרה"ד (פסקים וכתבים סימן פ) וז"ל ואם י"ל תחינה ביום ו' בשחרית כשהחתן בבהכ"נ, נראה דאין לומר תחנה, הואיל ובאותו יום נכנס לחופה כולי יומא חדא מלתא היא ומועד דיליה הוא. וראה מע"פ דא"א למנחה משום שחיטת פסחים, אף על גב דאין פסחים אלא לאחר חצות.

תוספת שבת

הפרמ"ג (שם משב"ז ס"ק י) הק' על התרה"ד דבע"ש מוסיף מחול על הקודש שיהא וודאי יום, והוי מ"ע מן התורה, ולמה אומרים בשחרית תחנון, ומה לי ביום חופה או תוספות כל שהוא, מכל מקום מקצת יום שבת הוא. ועש"ע (ס"ק טו) וז"ל חתן ביום חופה בשחרית, להר"ב אין אומרים, והפר"ח (אות ד) כתב דאומרים. ובכתבי מהרא"י ז"ל ראה מלמנחה בערב פסח (דנשתנה משאר ערב יום טוב) הואיל ויש שחיטת פסחים, והקשינו לעיל הא ע"ש ועיו"ט תוספת דלהון דין תורה. ויש ליישב דמכל מקום תוספת הוא משום לילה, מה שאין כן ע"פ אחר חצות יו"ט בפני עצמו הוה. ונראה להוסיף שלפמ"ש"כ הט"ז בס"י תרס"ח שהיכא שקיבל שבת אזל ליה יומיה, ומה"ט אין איסור לקבל שמיני עצרת מוקדם, ואין חשש מחמת מצות ישיבת סוכה, א"כ מה"ט אין על ע"ש ויו"ט שום שמץ של חג בגלל התוספת שבת, ודו"ק.

דעת החולקים

ובספר רבבות אפרים (ח"ג תקצ) הביא בשם החזו"א שחתן ביום חופתו אינו פוטר מלומר תחנון וכ"ש אם החתונה בלילה או אפעלו אחרי שקיעה.

בשו"ת רדב"ז (ח"א סי' קעט) נשאל בחתן שיש לו בית הכנסת בשכונתו ויצא להתפלל שם כל ז' הימים אם אומרים שם תחנונים או לא. והשיב שאין לומר תחנונים בביהכ"נ שהחתן שם כיון שהם לו ימי משתה ושמחה מק"ו מביהכ"נ שיש שם בעל מילה משום דכתיב בה שש אנכי על אמרתך וגו', וכ"ש שמחת חופה.

וכתב דגדולה מזו כתב תרה"ד שאפילו ביום שהחתן נכנס לחופה אין אומרים תחנון בבוקר, והביא ראייה מאמירת למנחה ע"פ. אמנם כת הרדב"ז שלא ראינו מימינו מנהג זה, שעדיין לא נקרא חתן ולא חל עליו שום דבר חתונה, ואע"ג דמברכין שהשמחה במעונו מכי רמו שערי באסינתא, דוקא בבית החתן בשעת סעודה מפני שהם שמחים מאותה שעה, אבל אינם פטורים משום מצוה ולא מנפילת אפים ולא מתחנונים. והראיה שהביא מערב הפסח שאני התם שהיא מצוה המוטלת על כל ישראל וכלם שמחים בשמחת הפסח ואפילו מן הבקר הם עסוקים בפסח שיהיה מוכן להם לבין הערבים והיה איפשר ללמוד מראיתו ז"ל לענין שהחתן עצמו יהיה פטור מנפילת אפים ותחנונים אבל לפטור כל הקהל בשבילו אין משם ראייה. ומ"מ כשחל כבר השמחה, כל העם נפטרו שנאמר שש אנכי על אמרתך כמוצא שלל רב, ואין לומר תחנונים עד שיצא החתן.

תפילה הסמוכה

ועי' בברכ"י שאפשר שהרדב"ז והפר"ח לא ממעטי אלא תפלת השחר או מנחה אם מפליגין אחר כך ליכנס לחופה, אבל למנהגנו שהחתן בא בבקר לבית הכנסת לבוש והוא כחתן, ותכף אחר תפלה כל העם בלכתם ילכו

ארח ברגליו ליכנס לחופה, וכה משפטו בתפלת המנחה אם נושא בערב, בהא גם הרבנים הנז' הן הן יודו דאין נופלים על פניהם בתפלה ההיא.

שבעת ימי משתה

עוד כ' המשנ"ב (ס"ק כו) שנוהגין שאין נופלין כל ז' ימי המשתה ואפילו אם יום ז' הוא יום ח' של החופה אם מתפללין קודם שהיה החופה, כגון אם היה החופה מעט קודם לערב ביום א' אין אומרים תחנון עד יום א' הבא מעט קודם לערב, ודוקא אם היה החתן בחור או הכלה בתולה אבל אלמן שנשא אלמנה אין זה נוהג רק ג' ימים, וכן הדין בוהוא רחום, ולכן טוב ליהרר שלא יכנס החתן לביהכ"נ כל ז' ימי המשתה שנמנעין לומר תחנון בעבורו. ועי' בתרה"ד (פסקים וכתבים סימן פ) שנוהגין בריי"נוס אפי' ביום ה' רגילין החתנים לצאת מבהכ"נ קודם רצה, כדי שיוכלו לומר והוא רחום ותחינה.